

DOMINIQUE GOBLET AND AMRUTA PATIL – GIVING SHAPE TO THE INTIMATE SUBJECT WITHIN THE MEDIUM OF THE GRAPHIC NOVEL

Alexandru COMAN

PhD Student, University of Art and Design Cluj-Napoca

Abstract: The graphic novels' field has come a long way and it continues to grow new niches, to develop in an insatiable manner, proving that the traditional, text-only, way of narrating has grown insufficient for a new generation with different values, when it comes to interacting with the book medium and with its content. The most successful and most recent – meaning the last three decades – subject the field has adopted is the (auto)biographical, human experience-oriented one. This piece of writing focuses on this very matter, more precisely on presenting a few works of two important names of the (auto)biographical graphic novels' scene: Dominique Goblet and Amruta Patil. Given their popularity in the underground comics/graphic novels' community, both of them have managed to attract the attention of their public with a range of personal moments and episodes that they have stored in their graphic novels that, in this context, may be considered their intimate diaries. Aside from showcasing the general narrative line in « Les Hommes-Loups », « Faire Semblant C'est Mentir » (Dominique Goblet) and « Kari » (Amruta Patil), we will also highlight the intimate dimension in all of them.

Keywords: visual storytelling, mixed media, graphic novel, (auto)biographic, intimate.

Subiectul intim reprezintă o noutate în cadrul mediului romanului grafic, tematica reușind să atragă noi practicanți, dar și un public care și-a manifestat un oarecare interes pentru invadarea spațiului personal, comportament alimentat de o dorință voyeristică pentru descoperirea aspectelor care țin mai puțin de ambalaj și mai mult de conținut. O astfel de perspectivă este abordată de două artiste care, prin parcursul lor, au avut succes în consolidarea ideii conform căreia romanul grafic poate fi un spațiu propice pentru relatarea experienței umane personale.

Dominique Goblet este o artistă belgiană, ilustratoare și unul dintre pionierii romanului grafic european, cu o manieră de lucru care poate fi văzută ca fiind experimentală, variată în ceea ce privește tehnica de redare, poetică și adesea (auto)biografică. Născută în 1967, la Bruxelles, Dominique Goblet este un nume cu greutate al generației actuale de autori franco-belgieni, ea fiind și un artist vizual cu un vocabular care are la bază tehnicile mixte. Drept dovadă de considerație și de respect din partea colegilor, Dominique Goblet a fost numită, în 2019, președintele juriului Festivalului de Bandă Desenată din Angoulême, un eveniment cu renume în comunitatea benzilor desenate europene.

O lucrare relevantă a artistei este *Les Hommes-Loups*¹, subiectul ei fiind comentat de Beatriz Capio:

„În « Les Hommes-Loups » nu există nicio narațiune reală, dar există poliptice, există asociere liberă, există intertextualitate. « Les Hommes-Loups » face referire, în mod evident, la o imagine cunoscută, la simbolurile fantastice și fantasmaticice ale pericolului din povestirile pentru copii și la viziunea lui Hobbes despre condiția umană. Omul este un lup pentru om, mai ales când poartă un costum și o servietă. Cartea poate fi pusă în relație atât cu știrile televizate, cât și cu inconștientul personal/colectiv.”²

În ceea ce privește limbajul utilizat de Goblet în lucrarea ei, Capio susține:

„Prospețimea și simplitatea acesteia este înșelătoare, ea poate fi interpretată foarte diferit, în funcție de tipul de spectator, în timp ce elemente precum modul aparent aleator de punere în pagină al desenelor și felul lor criptic de a se prezenta dau Savoie înțregului proiect: Dominique Goblet lasă la aprecierea cititorului să descopere raționamentul din spatele subiectului expus. De asemenea, în « Les Hommes-Loups », Dominique Goblet s-a impus vizual mai mult decât oricând.”³

Cele două caracteristici proprii ale lui Goblet, prin care aceasta surprinde în toate lucrările sale sunt: tematica și maniera ei de exprimare vizuală.

În primul rând, prin subiect care, după cum afirmă și Capio, se poate referi la orice, însă, având în vedere direcția de reprezentare a personajelor marcante, preponderent de gen masculin, transfigurate în lupi, și faptul că acestea sunt îmbrăcate la costum, coroborat cu gesturile care adesea implică străngeri de mână, într-un așa-zis acord, poate avea implicații fie politice, fie de afaceri; contextul este augmentat semantic de existența personajelor secundare care sunt redată tot printr-o metaforă animalieră, de data aceasta sub formă ovină, și creează o relație care, deși nu relatează mot a mot dinamica naturală dintre un lup și o oaie, sugerează un oarecare trofism social. Această stare este pusă și mai pregnant în evidență prin descrierea cărții de pe coperta posterioară:

„Rana crepusculului începe să arunce lumină înspre pădure. Putem observa animale care se comportă precum copiii, iar în spatele acestei conduite sunt bărbați, în costume, gestionând afaceri cu câteva străngeri de mâini murdare și ignorând apariția unor posibile probleme. Născută din impulsuri irepresibile, dintr-o forță care nu poate fi stăvilită, o amenințare, reală sau imaginară, acaparează totul. Se spune că relicvele unor credințe antice vor fi readuse la viață în momentul în care omul-lup al pădurii întunecate iese la iveală.”

În al doilea rând, prin vocabularul vizual mixt de natură artistică, plastică, ale cărui valențe, în acest context de asfințit, de război, chiar apocaliptic pe alocuri, creează

¹ Dominique Goblet, *Les Hommes Loups*, Editura FREMOK, 2010.

² Beatriz Capio, *Les Hommes-Loups – Par Dominique Goblet – FRMK*, disponibil la: <http://www.actuabd.com/Les-Hommes-Loups-Par-Dominique/>, accesat în 21.06.2021.

³ Ibidem.

un dramatism, o schismă între cele două *partide*, dintre care unul luptă pentru dominație, iar altul pentru supraviețuire. Lucrare complexă din punctul de vedere al straturilor de lecturare, care combină diverse tehnici precum creionul, culorile de ulei, acrilicele și cărbunele, *Les Hommes-Loups* este un teren propice pentru imagini bizare, o carte ilustrată, bogată în referințe, cu un aer de mister amețitor. Fiecare pagină reprezintă descoperire inedită, iar fiecare imagine în sine, o poveste de viață, ușor confuză și uneori înfricoșătoare, de neînțeles, dar mai ales sublimă. Totodată, texturile redade de materialele lui Goblet conferă o senzație de *proaspăt vopsit*, de umed, o imagine sângerândă. Ea deconstruiește convențiile tradiționale a ceea ce înseamnă design de bandă desenată prin aportul ei expresiv, care ar putea fi ilustrat de compozițiile dinamice și de petele abstracte de culoare. Unul dintre dispozitivele ei specifice este modularea scrisului de mână.

De-a lungul cărții, ea variază grosimea liniei, trecând de la amplu la zimțat și de la *zgribulit* la o caligrafie delicată. Rezultatul acestor acțiuni aproape că provoacă halucinații: auzim țipete, replici batjocoritoare și sunete venind de la oi, în nuanțe intime.

Tot Capio afirmă:

„Dacă în colecția sa anterioară a strălucit prin narațiunea subtilă și prețioasă, poate mult prea atent gândită, proiectul de față adresează întrebări cititorului cu o energie ingenioasă și brutală, eliberatoare și opresivă în același timp.”⁴

Astfel, artista a realizat o cercetare vizual-plastică în care a utilizat formatul unei cărți și o estetică de asociere *la întâmplare*, modul propriu de a compune fiind comentat chiar de ea însăși: „Un peisaj alături de un personaj... aceste elemente creează inevitabil o poveste”.

O altă lucrare relevantă a lui Goblet este *Faire Semblant C'est Mentir (Pretending is Lying)*⁵, un memoir în care, printr-o serie de episoade intime în care utilizează culori *crude*, precum și printr-un joc de alb și de negru, Goblet examinează cele mai importante relații din viața ei: cu partenerul ei, Guy Marc, cu fiica ei, Nikita, și cu părinții ei. Rezultatul este o comedie care include disfuncții familiale, o poveste de dragoste dureroasă, duală și o serie de pasaje care expun traumele din copilărie – o viziune amețitoare și de neuitat asupra unei vieți în derulare.

Faire Semblant C'est Mentir descrie spațiul domestic și prezintă diverse forme de interacțiune în cadrul acestuia, variind de la schimburi de replici între membrii familiei înstrăinați, în timpul întâlnirilor familiale, până la momente intime. Spațiul domestic determină la formarea relațiilor celor care îl locuiesc, acesta devenind o metaforă a psihicului comun. Așa cum ne amintește Groensteen construind pe Baetens și Lefèvre, nu există *hors-champs* în aceste benzi desenate, adică experiența este relatată *fără*

⁴ Ibidem.

⁵ Dominique Goblet, *Faire Semblant C'est Mentir (Pretending is Lying)*, New York Review Comics, New York, 2017.

perdea și fără salturi prea mari în timp.^{6, 7} Ansamblul este încadrat integral în cadrele narative și este expus cititorului, noțiunea de privat fiind negată.

Cu toate acestea, Wivel identifică în textul lui Goblet existența unui sentiment ipocrit, fățarnic, care este sugerat flagrant prin titlu, acest aspect fiind esențial pe parcursul desfășurării acțiunii din carte. Wivel subliniază capacitatea lui Goblet de a masca emoțiile prin metafore, transpuneri și camuflare.⁸ Comportamentul este un element cheie în *Faire Semblant C'est Mentir*, întrucât defamiliarizarea direcționează atenția cititorului către diferitele seturi de relații și către modul în care acestea sunt interpretate atât vizual, cât și din punct de vedere narativ. Romanul deschide orizontul spațiului explorativ al identității care, în viziunea lui Goblet, nu ar implica omogenizare, ci fluiditate, hibriditate, alteritate și diseminare. Această multiplicitate a subiectului este adusă mai aproape de manifestările textuale care nu sunt niciodată finalizate. *Faire Semblant C'est Mentir* prezintă propria perspectivă a fiecărui personaj și permite apariția conexiunilor și contradicțiilor, iar trecutul nu este nici restaurat, nici reconstituit, el nefiind reprezentat vizual. Pe măsură ce Goblet restructurează imaginativ unitatea familială în fragmente dispersate, fantomatice, ea expune posibilitățile creative care pot rezulta din eșecul său, reflectat atât în narațiunile despre figura paternă, cât și în comicul în sine. Goblet susține vehement modul în care acest mediu narativ poate reprezenta tensiuni ale vieții de familie și alte relații, prin utilizarea tehnicilor de încadrare vizuală. Cititorului i se atribuie sarcina de a articula profunzimea, seriozitatea unor astfel de tensiuni și înstrăinarea, prin intermediul unor markeri vizuali care pot avea legătură cu propriile experiențe.

În cadrul *A Belgian Artist's Graphic Memoir Looks at the Sometimes Tortured Course of Love*, Heti afirmă că Jean-Christophe Menu, redactorul presei de comics-uri franțuzești *L'Association* (care a publicat *Persepolis*) descrie paginile inițiale ale lui Goblet ca fiind „impresionante și foarte înțepătoare [...] cartea pe care mi-a prezentat-o mirosea a ulei, a creion gras și a lemn umed”⁹. Astfel, Goblet a redesenat fiecare pagină a acestui memoir, fiind prima carte pe care a tradus-o în limba engleză. Insistăm asupra materialelor utilizate, cărbunele, creionul și cerneala, deoarece acestea sunt esențiale limbajului lui Goblet, ea redând diverse tipuri de texturi, cu scopul transmiterii unei anumite stări. De exemplu, ea utilizează pete galbene de ulei pe primele pagini ale memoir-ului pentru a exprima atât tipul de relație pe care o avea cu tatăl ei, un alcoolic alienat, cât și pentru a sugera viața mizerabilă pe care acesta o trăia, tatăl lui Dominique fiind desenat grosolan, cu mustața și sprâncenele întunecate, proeminente. Tipul de

⁶ Thierry Groensteen, *hors-champs*, disponibil la: <http://neuviemeart.citebd.org/spip.php?article980>, accesat în 21.06.2021.

⁷ Jan Baetens și Pascal Lefèvre, *Pour une lecture moderne de la bande dessinée*, Editura Centre belge de la bande dessinée, Bruxelles, 1993, pp. 26 – 36.

⁸ Matthias Wivel, *DWYCK: True Lies*, disponibil la: <http://www.hoodedutilitarian.com/2011/05/dwyck-true-lies/>, accesat în 21.06.2021.

⁹ Sheila Heti, *A Belgian Artist's Graphic Memoir Looks at the Sometimes Tortured Course of Love*, disponibil la: <https://www.nytimes.com/2017/02/24/books/review/pretending-is-lying-dominique-goblet.html/>, accesat în 21.06.2021.

literă folosit pentru discursului său este, în același timp, greoi și cursiv, un semn al dominației și al personalității sale.

Goblet surprinde prin forța ei de exprimare vizuală și prin încrederea pe care o demonstrează în lucrările sale, maniera ei de a expune evenimente în tehnică mixtă și de a utiliza forma unei cărți pentru a-și prezenta subiectele, au constituit un exemplu pentru practicanții mediului benzii desenate și al romanului grafic autobiografic.

Cel de-al doilea reper în cadrul acestui articol este Amruta Patil, o scriitoare și pictoriță de origine indiană, autoarea romanelor grafice *Kari*¹⁰ (2008), *Adi Parva: Churning of the Ocean*¹¹ (2012), *Sauptik: Blood and Flowers*¹² (2016) și *Aranyaka: Book of the Forest*¹³ (2019). Patil are un stil de exprimare vizuală care încorporează culorile acrilice, colajul, acuarela și cărbunele, iar temele ei recurente includ memento mori, sexualitatea, mitul, viața durabilă și firul neîntrerupt al poveștilor transmise de la povestitor la povestitor de-a lungul veacurilor. În lucrarea de față, vom aborda o serie de aspecte esențiale ale romanului *Kari*, printre care prietenia, dragostea și moartea.

Kari este o lucrare cu semnificații multiple, în contemporan, și cu o viziune futuristă. Noțiunea de *contemporaneitate* asociată cu acest roman grafic constă în utilizarea personală, senzuală, a elementelor narative, eroina nefiind situată în niciun context temporal, absență care poate fi privită, în mod paradoxal, ca o deschidere a unei noi uși în istorie. Relația lui Kari cu Ruth, așa cum a fost subliniată de Patil, este utilizată drept strategie de demarcare a laturii cerebrale și emoționale a naturii umane: Kari provoacă, Ruth se supune. Cu toate acestea, multe dintre episoadele relatate de Patil prezintă faptul că, deși firea supusă a lui Ruth este un produs al propriei dorințe, Kari nu se poate separa niciodată de ea, acest *nod* stabilind o uniune între psihicul feminin progresist și cel conservator.

Kari poartă un conflict interior, o negociere nesfârșită cu ea însăși, cu propria sexualitate, dar și cu societatea heterosexuale în care se află. După încercarea inițială de sinucidere, acțiune cu care debutează romanul, Kari pornește într-o călătorie spre autodescoperire și reflecție, devenind un personaj care se află atât la periferia societății ca o spectatoare străină a acesteia, cât și în interiorul ei. În multe privințe, Kari întruchipează homosexualitatea, *queer*-ul în sine.

Termenul *queer* obișnuia să însemne *ciudat* sau, în cel mai rău caz, o insultă împotriva homosexualilor. Cu toate acestea, în ultimii ani, s-a petrecut o schimbare radicală în legătură cu modul în care este folosit: „un termen umbrelă pentru un grup marginal din punctul de vedere al orientării sexuale, cultural diferit sau pentru a descrie un model teoretic care s-a dezvoltat din studii despre homosexualitate”¹⁴.

Din punct de vedere formal, romanul este o compoziție a mai multor idei: comic strip-uri, desene animate, caricaturi, fabule și basme, aceste elemente regăsindu-se în componența sa. De asemenea, nu se poate ignora că *Alice in Wonderland* (Lewis Carroll)

¹⁰ Amruta Patil, *Kari*, Editura HarperCollins, India, 2008.

¹¹ Amruta Patil, *Adi Parva: Churning of the Ocean*, Editura HarperCollins, India, 2012.

¹² Amruta Patil, *Sauptik: Blood and Flowers*, Editura HarperCollins, India, 2018.

¹³ Amruta Patil, *Aranyaka: Book of the Forest*, Editura HarperCollins, India, 2019.

¹⁴ Annamarie Jagose, *Introduction in Queer Theory: An Introduction*, NYU Press, New York, 1996.

a reprezentat o influență majoră pentru figurile de stil despre *imaginație*, ceea ce ar fi putut restructura istoria romanului grafic. Și Patil își creează o *țară a minunilor* în *Kari*, asemănătoare cu cea a lui *Alice*, în capitolul *The Snow Globe*, miturile și realitățile parțiale fiind țesute în așa fel încât *Kari* și-a transpus sentimentele sub forma unei prințese; nu există baghete magice sau vrăjitoare în această secțiune.

Având în vedere că protagonista este sau poate fi văzută ca o figură abjectă, sinuciderea acționează precum un catalizator în procesul ei de descoperire a propriei sexualități, o călătorie a meditației care are ca scop acceptarea părții ei homosexuale. În acest sens, Kristeva afirmă:

„Abject. Ceva ce e respins dintr-un loc căruia nu-i aparține, în care este fără apărare. Prin urmare, nu lipsa curățeniei mentale sau fizice cauzează respingerea, ci ceea ce distorbă identitatea, sistemul, ordinea. Ceva ce nu respectă granițe, statut, reguli. Ceva « între », ambiguu, compozit.”¹⁵

Această sinucidere este relevantă pentru dezvoltarea personajului deoarece cartea începe și se termină cu ea, iar *Kari* cea prezentată în incipit este inferioară celei prezentate în final. Totodată, în cadrul narațiunii romanului, se pot observa trimiteri constante la sinuciderea sa și la maniera în care a fost salvată. Procesul prin care trece protagonista consistă într-o transformare, care nu are ca rezultat doar o confirmare personală, ci și o schimbare în gândirea ei, a modului în care ea ajunge să fie de acord cu ea însăși, cu sexualitatea ei. Faptul că sinuciderea eșuează este esențial pentru evoluția protagonistei, datorită canalului în care aterizează și care o *aruncă* în realitate, ea reușind astfel să devină o persoană mai rezistentă, un individ mai puternic.

Cuvinte precum *între* și *ambiguu* sunt asociate cu homosexualitatea:

„Preferința sexuală a lui *Kari* și negarea vehementă a feminității ei o fac o figură deviantă în cadrul mediului în care trăiește. Ca rezultat, societatea heteronormativă și-ar dori să o elimine. Dar, fiind o figură abjectă, *Kari*, în loc să fie distrusă, se întoarce. Cu toate acestea, sentimentul de « între » nu o părăsește niciodată.”¹⁶

Această stare de *între* este *inamicul* lui *Kari* pe tot parcursul romanului. În acest context, Bell Hooks definește queer ca fiind „sinele care este în permanență în contradicție cu tot ceea ce-l înconjoară”¹⁷. Procesul de interogare și de reflecție al lui *Kari*, mijlocul prin care reușește să *ajungă la o înțelegere* cu sinele, toate acestea dezvăluie structurile heteronormative ale societății din jurul ei, societate care o oprimă.

¹⁵ Julia Kristeva, Leon S. Roudiez, *Approaching Abjection. Powers of Horror: An Essay on Abjection*, disponibil la:

https://archive.org/stream/JuliaKristevaLeonS.RoudiezPowersOfHorrorAnEssayOnAbjectionColumbiaUniversityPress1982/Julia+Kristeva%2C+Leon+S.+RoudiezPowers+of+Horror+An+Essay+on+Abjection+Columbia+University+Press+1982_djvu.txt/, accesat în 21.06.2021.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Bell Hooks, *Bell Hooks - Are You Still a Slave? Liberating the Black Female Body* | Eugene Lang College, disponibil la: <https://www.youtube.com/watch?v=rJk0hNROvzs/>, accesat în 21.06.2021.

Totodată, romanul utilizează frecvent imaginea apei, o imagine atipică deoarece, în *Kari*, apa nu simbolizează puritate sau fertilitate, ci ocupă conștiința protagonistei într-o manieră pivotantă și devine un spațiu care denotă fluiditatea, navigarea, negocierea și regenerarea. Fiind salvată de efluenții unei canalizări, tipul apei descris în *Kari* este murdar, claustrofob și întunecat, asemănător modului în care Kari descrie orașul în care trăiește, *Orașul Smogului*. Apa, simbol tradițional a tot ceea ce dă viață, devine poluată și asfixiantă pentru eroină. De asemenea, apa este o metaforă pentru navigarea și negocierea lui Kari cu sinele și societatea pe parcursul romanului. Prin urmare, Kari preia rolul unui barcagiu care trece prin societate și structurile sale opresive, în timp ce se confruntă concomitent cu propria sexualitate.

Relația dintre Ruth și Kari este un element major în înțelegerea protagonistei și a felului ei de a raționa. La suprafață, ele erau iubite, melancolia lui Kari fiind în mare parte influențată de pierderea lui Ruth, ea jucând un rol esențial în criza de identitate a lui Kari și în călătoria ei înspre acceptare. Din punct de vedere vizual, Kari poate fi clasificată ca fiind cea masculină (*butch*), în timp ce Ruth e cea feminină (*femme*). Astfel, în cadrul cuplului Ruth - Kari, este evident că Ruth este cea care, deși submisivă în aparență, deține controlul, încrezătoare, dominantă. *Salvată* de copertina pe care a aterizat, Kari este adesea cea care o venerează pe Ruth și, deși este confuză, crede cu adevărat în sentimentul intens pe care îl dezvoltă pentru Ruth.

Ultimele două capitole ilustrează transformarea protagonistei care, alături de Laz, câștigă un premiu pentru reclama construită la *Fairy Tale Hair* (locul de muncă al celor doi). În mijlocul spectacolului de premieră, își dă seama că trebuie să *rupă cordonul ombilical* și părăsește ceremonia. Ultimul capitol, *Exit Route*, o descrie pe Kari pe o clădire, luptând împotriva dorinței de a sări, dar de această dată ea se oprește deoarece își dă seama că deși „încă o iubește pe Ruthie mai mult decât pe oricine altcineva, nu ar mai sări pentru ea”. În stilul specific narativ al lui Kari, ea justifică acest sentiment prin umorul negru. Ultimul capitol este, de fapt, punctul culminant din *Kari*, protagonista acceptându-se așa cum este, *queer* cu *circul ei din cap*, lăsând-o pe Ruth să fie fericită într-un oraș îndepărtat. Călătoria lui Kari spre reflecție începe print-o narațiune fantastică suprarrealistă, cu o sinucidere, și se termină cu o altă *Kari* începe prin a fi un personaj tânăr, nesigur, nesăbuit și se încheie cu o versiune mai matură și mai asumată a sa.

Cel mai relevant element prezent în lucrarea lui Patil este, în mod evident, maniera ei personală, familiară, de a nara un eveniment intim, cosmetizat prin umor și prin ironie, cu scopul realizării unei morale. Totodată, problematizarea conflictului interior și a celui exterior, utilizarea frecventă a diferitelor metafore, cu scopul transformării unei scene banale într-una cu valențe artistice, sunt atuuri care și-au influențat practicantii în a-și deschide ființa, expunând-și aspectele intime ale existenței.

Conform propriilor afirmații, Amruta Patil se descrie ca fiind mai degrabă o scriitoare decât o „artistă de bandă desenată” care, deși are la dispoziție resurse inspiraționale atât vizuale, cât și bogat textuale, ea este, în primul rând de sorginte indiană, sugerând respectarea originilor ei înainte de orice. De asemenea, maniera ei de lucru implică două etape: prima, care este dedicată scrisului, iar cea de-a doua este

ilustrarea, imaginile devenind un *schelet pentru text*, ambele ajutând-o să înțeleagă mai bine realitatea. Totodată, Dominique Goblet este un puternic creator de imagine, un artist empatic care, datorită faptului că dispune de un limbaj bazat pe tehnică mixtă, se exprimă într-un stil personal, printr-o gamă copleșitor de amplă de medii tradiționale. Așadar, Dominique Goblet și Amruta Patil sunt două artiste desăvârșite, cu o prezență vizibilă în evoluția romanului grafic, capabile să transmită generațiilor prezente și viitoare ideea conform căreia mediul romanului grafic posedă o afinitate pentru conținutul de natură personală, reușind să pună la dispoziția practicantșilor săi un cadru narativ în care să se poată exprima fără a se supune vreunei rigori și, implicit, îndepărtându-se de convențiile epocii. Astfel, prin contribuția lor, cele două autoare consolidează statutul romanului grafic, o formă care se adresează unui public elevat, capabil să recepteze pertinent teme profunde, complexe.

Bibliografie

Publicații

Baetens Jan și Lefèvre Pascal, *Pour une lecture moderne de la bande dessinée*, Editura Centre belge de la bande dessinée, Bruxelles, 1993, pp. 26 – 36.

Surse online

Capio Beatriz, *Les Hommes-Loups – Par Dominique Goblet – FRMK*, disponibil la: <http://www.actuabd.com/Les-Hommes-Loups-Par-Dominique/>, accesat în 21.06.2021.

Groensteen Thierry, *hors-champs*, disponibil la: <http://neuviemeart.citebd.org/spip.php?article980>, accesat în 21.06.2021.

Wivel Matthias, *DWYCK: True Lies*, disponibil la: <http://www.hoodedutilitarian.com/2011/05/dwyck-true-lies/>, accesat în 21.06.2021.

Heti Sheila, *A Belgian Artist's Graphic Memoir Looks at the Sometimes Tortured Course of Love*, disponibil la: <https://www.nytimes.com/2017/02/24/books/review/pretending-is-lying-dominique-goblet.html/>, accesat în 21.06.2021.

Kristeva Julia, Roudiez S. Leon, *Approaching Abjection. Powers of Horror: An Essay on Abjection*, disponibil la:

https://archive.org/stream/JuliaKristevaLeonS.RoudiezPowersOfHorrorAnEssayOnAbjectionColumbiaUniversityPress1982/Julia+Kristeva%2C+Leon+S.+RoudiezPowers+of+Horror+An+Essay+on+Abjection+Columbia+University+Press+1982_djvu.txt/, accesat în 21.06.2021.

Hooks Bell, *Bell Hooks - Are You Still a Slave? Liberating the Black Female Body | Eugene Lang College*, disponibil la: <https://www.youtube.com/watch?v=rJk0hNROvzs/>, accesat în 21.06.2021.

Lucrări menționate

Amruta Patil, *Adi Parva: Churning of the Ocean*, Editura HarperCollins, India, 2012.

Amruta Patil, *Aranyaka: Book of the Forest*, Editura HarperCollins, India, 2019.

Amruta Patil, *Kari*, Editura HarperCollins, India, 2008.

Amruta Patil, *Sauptik: Blood and Flowers*, Editura HarperCollins, India, 2018.

Annamarie Jagose, *Introduction în Queer Theory: An Introduction*, NYU Press, New York, 1996.

Goblet Dominique, *Faire Semblant C'est Mentir (Pretending is Lying)*, New York Review Comics, New York, 2017.

Dominique Goblet, *Les Hommes Loups*, Editura FREMOK, 2010.